

Proč a jak přepisovat ujurštinu do češtiny

Ondřej Klimeš, Veronika Zikmundová¹

V článku je navržen český přepis ujurštiny, turkického jazyka používaného rodilými mluvčími především v Ujgurské autonomní oblasti Xinjiang (též známé jako Východní nebo Čínský Turkeistán) na severozápadě Číny, v menší míře pak v ujurských komunitách v Kazachstánu, Kyrgyzstánu, Turecku a dalších státech. Článek též shrnuje historický vývoj zápisu ujurštiny, popisuje existující přepisy a vysvětluje důvody pro navržení zvláštní české transkripce. Česká transkripce ujurštiny může být užitečná například pro diskuzi o situaci Ujurů v Xinjiangu nebo vzhledem ke vzrůstajícímu zájmu veřejnosti o ujurskou kulturu, historii, kuchyni, hudbu, tanec nebo krásnou literaturu.

Ujurština v českém prostoru

V českém veřejném prostoru se stále častěji objevují vlastní jména nebo pojmy pocházející z ujurštiny, turkického jazyka užívaného především na severozápadě Číny, tedy ve východní části střední Asie. V poslední době dostáváme dotazy od českých novinářů, spisovatelů i překladatelů, jak nejlépe přepisovat ujurská slova do češtiny. Ujurština se zapisuje upraveným arabským písmem. Pro její přepis do evropských jazyků se používá několik transkripčních systémů. Proč se tedy domníváme, že je třeba zavést ještě další, českou transkripci?²

U slov přepsaných mezinárodně široce užívanou *ujurskou latinkou*³ (*Uyghur latin yéziqi*, ULY;⁴ viz níže) nebo jiným přepisem čeští čtenáři často váhají nad správným čtením nebo čtou slova chybně. Ujurská jména a slova jsou do češtiny často přejímána z angličtiny, jejíž pravopis může původní podobu zkreslovat. Ujurská latinka navíc obsahuje i znaky, které je obtížné psát na české klávesnici. Česká veřejnost se často setkává s čínskými, arabskými či mongolskými slovy v podobě, kterou dokáže jednoduše přečíst i napsat. České přepisy těchto i dalších jazyků už desítky let napomáhají recepti mimoevropských literárních a folklorních děl a usnadňují práci například i žurnalistům nebo popularizátorům vědy. Lze snad s jistou nadsázkou říci, že existence českých přepisů, které na laického čtenáře nepůsobí nepřírozně, jsou jednou z příčin relativně dobré obeznámenosti české veřejnosti s jinými kulturami, která pak u mnohých čtenářů přerůstá v odborný zájem. Domníváme se, že přepis ujurštiny, který

¹ Autoři děkují za cenné podněty dvěma anonymním recenzentům a kolegům Haně Třískové, Jarmile Ptáčkové, Janu Křivanovi a Janu Židkovi.

² V tomto článku zmiňujeme několik různých systémů pro přepis neevropských jazyků. Vzhledem k tomu, že žádný z těchto systémů není ani čistou fonetickou či fonologickou transkripcí, ani čistou transliterací, a často jde zároveň o ortografické normy, používáme termín “transkripce“ v zásadě jako synonymum pro „přepis,“ tedy nikoli přísně ve smyslu fonetické či fonologické transkripce.

³ Doslova *ujurské latinské písmo*.

⁴ Viz Tabulka 1.

navrhujeme, nalezne své použití především v literárních překladech a médiích a pomůže tak rozšířit obecné povědomí o národě Ujgurů a jejich kultuře. Správná výslovnost vlastních jmen hraje důležitou roli i v osobním styku, ať už jde o komunikaci politiků či novinářů s ujugurskými veřejnými činiteli, nebo komunikaci mezi Čechy a u nás žijícími Ujgury, i když těch je zatím, bohužel, jen málo.

Ujguři jsou převážně muslimský turkický národ čítající okolo 11 miliónů lidí a žijící z velké části v Ujgurské autonomní oblasti Xinjiang (UAOX, známá i jako Východní či Čínský Turkeistán) na severozápadě Čínské lidové republiky.⁵ Okolo půl milionu Ujgurů žije ve středoasijských republikách, především v Kazachstánu a Kyrgyzstánu. Až padesát tisíc lidí pak čítá ujugurská diaspora v Turecku, menší komunity žijí také v Saúdské Arábii, Německu, Nizozemí, Belgii, Skandinávii, Austrálii, USA a dalších státech. V Xinjiangu slouží ujugurština i jako dorozumívací jazyk mezi dalšími menšinovými národnostmi.

Moderní ujugurština patří do karlucké větve turkické jazykové rodiny, nejbliže je příbuzná uzbečtině.⁶ Ujguři se pyšní neobyčejně dlouhou historií. Slavné nálezy mumifikovaných pozůstatků původních obyvatel Tarimské pánve, které ujugurští historikové považují za předky svého národa, jsou datovány až do začátku 2. tisíciletí př. n. l., a písemné dokumenty v místních jazycích pocházejí z prvních století našeho letopočtu. Ujgurská kultura, zčásti blízká středoasijské, ale v mnoha ohledech jedinečná, již desítky let přitahuje pozornost mnoha badatelů.⁷

V posledních letech vzrůstá zájem o ujugurskou problematiku především kvůli markantnímu zosřtení represe Ujgurů za vlády Xi Jinpingova vedení (u moci od roku 2012) zejména od roku 2016, kdy byl tajemníkem Komunistické strany Číny (KS Číny) pro UAOX jmenován Chen Quanguo 陈全国. Po jeho nástupu čínské orgány dosavadní restriktivní národnostní politiku v Sint'iangu zpřísnily do té míry, že někteří pozorovatelé a odborníci ji považují za státní terorismus, genocidu nebo zločiny proti lidskosti.⁸ Čínské orgány omezují i používání ujugurštiny jakožto jednoho z nejvýraznějších znaků národní identity Ujgurů. Od počátku tisíciletí byla ujugurština jako vyučovací jazyk v celé oblasti postupně nahrazena čínštinou.

⁵ Xinjiang Weiwuer zizhiqu tongjiju [Statistický úřad Ujgurské autonomní oblasti Xinjiang]. Ge di, zhou, shi, xian (shi) fen minzu renkou shu [Počet obyvatel v správních jednotkách podle národností], 15. března 2017, https://web.archive.org/web/20171011101904/http://www.xjtj.gov.cn/sjcx/tjnj_3415/2016xjtjnj/rkjy/201707/t20170714_539450.html.

⁶ Klasifikace turkických jazyků viz Johanson – Csató 1998.

⁷ Obecné dějiny dnešního Xinjiangu viz Millward 2021.

⁸ Souhrnný přehled poznání viz například v Smith Finley 2019, Smith Finley 2020 a *Human Rights Watch*: „Break Their Lineage, Break Their Roots:“ China’s Crimes against Humanity Targeting Uyghurs and Other Turkic Muslims, 21. 4. 2021, <https://www.hrw.org/report/2021/04/19/break-their-lineage-break-their-roots/chinas-crimes-against-humanity-targeting> [navštíveno 21. 5. 2021].

Následkem tohoto tzv. „dvojazyčného vzdělávání“ (双语教育) je, že nejmladší generace Ujgurů dostatečně neovládá mateřský jazyk.⁹ Mnohé prvky vládnutí v Xinjiangu uplatňuje Xi Jinpingovo vedení i jinde v Číně vůči dalším etnickým, náboženským, nebo názorovým menšinám, případně vůči Ujgurům a dalším občanům ČLR žijícím v zahraničí.

Nezamýšleným důsledkem politiky Xi Jinpingova vedení je však i skutečnost, že se extrémní opatření a situace Ujgurů i dalších muslimů v Xinjiangu dostala do centra světové pozornosti. V posledních letech se proto objevilo množství nových informací o dění v oblasti i způsobů jejich získávání. Problematika Ujgurů a Xinjiangu pronikla i do české veřejné debaty, je diskutována v hlavních českých médiích a stala se i politickým tématem. Věříme proto, že existence samostatné transkripce bude v českém prostředí přínosná i v souvislosti se vzrůstajícím zájmem o ujgurský jazyk, náboženství, historii, zvyky, kuchyni, hudbu, literaturu, populární kulturu a další atributy národa, jehož další existence je ohrožena asimilační politikou KS Číny.

Vývoj zápisu ujurštiny

Etnická a lingvistická historie Ujgurů je bohatá.¹⁰ Dnešní Ujguři jsou částečně potomci Indoevropanů, především Tocharů a Saků, kteří jsou doloženi jako původní obyvatelé území dnešní Tarimské pánve v posledních stoletích př. n. l. Od 8. století n. l. v oblasti postupně nad indoevropskými převládly turkické jazyky. Jedním z významných turkických jazyků oblasti dnešního Xinjiangu ve středověku byla stará ujurština (někdy též nazývaná staroujurština), která navazovala na staroturečtinu a je klasifikovaná jako východní nebo sibiřský turkický jazyk. Starou ujurštinou mluvili a psali původně kočovní Ujguři, jejichž stát existoval na území dnešního Mongolska přibližně v letech 744–840.¹¹ Po jeho zániku se stará ujurština používala ve východních částech Xinjiangu, zatímco na západě převládaly karlucké jazyky. Stará ujurština ze Xinjiangu zmizela kolem 14. století a byla nahrazena hovorovými i psanými karluckými jazyky.¹²

Stará turečtina se v 8. – 10. století psala jenisejsko-orchonským turkickým písmem (též známo jako turkické runové písmo), které na čas přejali i středověcí Ujguři.¹³ Staré ujgurské písmo používané od 9. století k zápisu jazyka bylo odvozeno z písma sogdského. Adaptací staroujgurského písma vznikly později další systémy: písmo mongolské, ojratské a

⁹ Dwyer 2005; Byler, Darren: Xinjiang Education Reform and the Eradication of Uyghur-Language Books, *SupChina*, 2. 10. 2019, <https://supchina.com/2019/10/02/xinjiang-education-reform-and-the-eradication-of-uyghur-language-books/> [navštíveno 27. 5. 2021].

¹⁰ Více o dějinách turkických jazyků v Johansson 1998.

¹¹ Stará ujurština používaná přibližně od 9. do 13. století se od staroturečtiny psané orchonským písmem odlišuje minimálně a bývá často klasifikována jako jedna z forem staroturečtiny (Erdal 1998).

¹² Johanson – Csató 1998.

¹³ Přehled písem, která se používala pro zápis turkických jazyků, viz Róna-Tas 1998.

mandžuské. Mongolské, a neoficiálně i ojratské písmo dnes používají Mongolové žijící v Xinjiangu.¹⁴ Mandžuské písmo se dnes v Xinjiangu používá pro zápis jazyka národnosti Šive, blízké příbuzné Mandžům, která v počtu asi 40.000 lidí žije na severu oblasti,¹⁵ V důsledku postupné konverze obyvatelstva dnešního Xinjiangu k islámu od 10. století však bylo staroujgurské písmo postupně vytlačeno písmem arabským a obyvatelé se začali označovat jako „muslimové“ (*musulman*). Úředním jazykem střední Asie se od 15. století stala čagatajšťina (též čaghatajšťina), turkický jazyk zapisovaný arabským písmem a obsahující značný podíl perské a arabské slovní zásoby.¹⁶ Texty v čagatajšťině byly ve střední Asii až do počátku 20. století vydávány jako rukopisy nebo tištěny technikou litografie.

Vernakularizace jednotlivých místních variant čagatajšťiny postupně vedla k přerodu v moderní národní jazyky karlučské větve turkické jazykové rodiny, tedy v uzbečtinu a ujurštinu. Autonomní vývoj ujurštiny byl posílen i určitým oslabením vazeb na zbytek střední Asie a islámského světa po obsazení území vojsky dynastie Qing a vyhlášení protektorátu Xinjiang (doslova „Nové pohraničí“) v polovině 18. století. Následné „turkické jazykové obrození“ (*türkiy tilning qayta güllinish*¹⁷) vedlo k poklesu lokální prestiže perštiny jako elitního jazyka i nárůstu podílu turkických slov v lokální variantě čagatajšťiny.¹⁸

Vznik moderní ujurštiny a jejího standardizovaného zápisu je spojen s uvedením myšlenek národního obrození a modernity do turkického prostředí Xinjiangu od konce 19. století. Osvícenské ideje byly tamními intelektuály přejímány převážně z tatarských pokrokařských kruhů Ruska, později též z Osmanské říše, nebo šířeny tatarskými a osmanskými obchodníky a aktivisty v Urumči, Ghuldže, Čočeku (mongolsky Tarbagataj), Kašgaru a dalších významných turkických střediscích Xinjiangu. Důležitým podnětem byl i knihtisk. První tiskárnu v oblasti zřídili v Kašgaru švédští misionáři, kteří na jihozápadě Xinjiangu působili v letech 1891–1938. Vydávali kalendáře, učebnice, odbornou literaturu a další tiskoviny v jazyce tehdy zvaném východní *turkí*, který byl nástupcem čagatajšťiny a byl již velmi blízký moderní hovorové ujurštině. Výzkumný doktorandský pobyt na misiích v letech 1929–1930 absolvoval i významný švédský ujurista a diplomat Gunnar Jarring (1907–2002).¹⁹

¹⁴ Birtalan 2003.

¹⁵ Xinjiang Weiwuer zizhiqu tongjiju 2015.

¹⁶ Tento jazyk je pojmenován po chánu Čagatajovi (vládl 1227 – 1442), jemuž byla jeho otcem Čingischánem (vládl 1206–1227) svěřena vláda nad střední Asií zhruba od Aralského jezera po pohoří Altaj. Více o čagatajšťině viz v Schluessel 2018, s. vi–x.

¹⁷ Jelikož je *Nový Orient* časopisem odborným a například pro čínštinu používá v akademickém prostředí zavedenou transkripci pinyin, v tomto článku je pro přepis ujurštiny též užito jedné z mezinárodních transkripcí používaných v odborných textech, tedy ujurské latinky.

¹⁸ Orkhun 2006.

¹⁹ Himit 2000; Jarring 1991; Schlyter 2017; Abdurishit 2017.

Dalším podnětem bylo rozšíření ujugurských tiskovin, škol a kulturních spolků coby atributů národního obrození, k němuž došlo v důsledku mohutného povstání trvajícím od roku 1931. Zejména v Chotanu a v Kašgaru mnozí revoluční vůdci pocházeli z elitního prostředí a byli vzděláni v moderních školách, a chápali proto význam informačních technologií a propagandy pro budování moderního národního povědomí. Od léta 1933 v Kašgaru vycházel list *Život Východního Turkestánu* (*Shārqi Türkistan Hayati*), po vyhlášení nezávislé Republiky Východní Turkestán 12. listopadu 1933 přejmenovaný na *Svobodný Turkestán* (*Erkin Türkistan*). V prosinci 1933 bylo vydáno i úvodní dvojčíslo časopisu *Nezávislost* (*Istiqlal*) obsahující ústavu a ideologické principy nového státu. Podle vzoru osvícenských kruhů turkického prostředí Ruska a Osmanské říše tyto publikace oslovovaly čtenáře téměř plně hovorovým jazykem, který byl tištěn arabskými písmeny užívanými i pro tatarštinu a osmanštinu.²⁰

Rozmach ujugurského vydavatelství, školství a kulturních aktivit dočasně pokračoval i po potlačení turkického povstání vojsky nového vládce Xinjiangu militaristy Sheng Shicaie (ve funkci 1933–1944) v únoru 1934. Nová vláda v Kašgaru tolerovala vydávání čím dál méně svobodného časopisu *Nový Život* (*Yéngi Hayat*), zároveň začala vydávat ujugurská periodika šířící oficiální ideologii i ujugurské národní povědomí. Politiku kulturní autonomie Sheng Shicai ukončil roku 1937 brutálními čistkami, v nichž byla zlikvidována řada vůdčích osobností ujugurské kultury a politiky.²¹

Silný vliv na standardizaci moderní ujugurštiny i jejího zápisu měly ve 30. a 40. letech i turkické tiskoviny, školy a další osvícenská činnost politiků a intelektuálů spojených s Kuomintangem, kteří po obsazení provincie ústřední vládou v roce 1944 zastávali funkce v politickém a kulturním aparátu, například Mes'ut Sabiri (1886–1951), Isa Jusuf Alptekin (1901–1995), Muhemmed Emin Bughra (1901–1965), Polat Qadiri (1919–1970) a další. Dalším vlivem byla ujugurská periodika tištěná v Almaty a Taškentu pro potřeby severního Xinjiangu, kde v letech 1944–1949 existovala tzv. druhá Republika Východní Turkestán podporovaná Sovětským svazem za účelem destabilizace kuomintangské administrativy.²²

Při příchodu Komunistické strany Číny do Xinjiangu na podzim 1949 byla už ujugurština v Xinjiangu zapisována téměř standardizovaným a foneticky přizpůsobeným arabským písmem. Díky trvajícím sovětskému vlivu v oblasti byly jazyky a písma Xinjiangu s pomocí sovětských expertů standardizovány v 50. letech. Od roku 1956 bylo pokusně zaváděno tzv. nové ujugurské písmo (*Uyghur yéngi yéziqi*; UYY), tedy abeceda na bázi azbuky, umožňující Ujugurům ze Xinjiangu číst knihy v ujugurštině (případně i například v uzbečtině nebo kazaštině) vydané v SSSR.²³ V důsledku čínsko-sovětské roztržky se však čínské orgány snažily od konce 50. let vazby turkických národů Xinjiangu na jejich příbuzné v sovětských středoasijských republikách přetrhat. Od roku 1960 proto začala být zaváděna nová abeceda

²⁰ Sulaiman 2017.

²¹ Papas 2017; Naby 1987.

²² Benson 1990; Benson 1991; Klimeš 2015.

²³ Zhou 2003, s. 299–310.

zvaná *ujgurská latinka* (*Uyghur latin yéziqi*; ULY), vytvořená na základě transkripce čínštiny pinyin.

Dnes používaný zápis ujurštiny, tedy zápis modifikovaným arabským písmem, tzv. ujurské arabské písmo (*Uyghur ereb yéziqi*; UEY), byl zaveden v roce 1982 na počátku tzv. reformního období, které přineslo dekádu volnější národnostní politiky a obnovu některých kulturních institucí Ujurů i dalších menšinových národností ČLR. Kromě znaků pro čtyřicet souhlásek UEY obsahuje také zvláštní znaky pro osm samohlásek. Tím se moderní ujurské písmo liší od většiny abeced odvozených z arabského písma. Ty totiž zpravidla samohlásky zaznamenávají jen částečně, často pomocí diakritiky. V Xinjiangu se modifikovaného arabského písma užívá i pro zápis kazaštiny a kyrgyzštiny. Tyto tři jazyky tak jsou, spolu například s turkmenštinou a uzbečtinou v Afghánistánu nebo azerštinou v Íránu, jedněmi z mála turkických jazyků zapisovaných dnes arabským písmem.

V červenci 2001 byla ujurská latinka ustavena jako pomocný zápis pro dorozumívání moderními technologiemi a médií, dočasně byla nazývána *ujurské počítačové písmo* (*Uyghur kompyutér yéziqi*).²⁴ Ujurská latinka je od té doby používána i v odborných publikacích místo dříve používaných transliterací, z nichž některé obsahovaly grafémy turecké abecedy <ğ > nebo <ç>.²⁵ Ujurská latinka však není ve vědecké komunitě užívána univerzálně a řada kolegů používá jinou transkripci.²⁶ Tato rozmanitost přístupů je jedním z důvodů, proč považujeme za důležité navrhnout zvláštní českou transkripci, která odpovídá potřebám domácího prostředí.

V bývalých sovětských republikách Kazachstánu a Kyrgyzstánu se pro ujurštinu používá tzv. *ujurská cyrilice* (*Uyghur kiril yéziqi*; UKY), která pro zapisování ujurštiny v SSSR vystřídala modifikovanou latinku používanou přibližně v letech 1926–1940.²⁷ ULY a UKY jsou kromě arabského písma užívány i v textech na webových stránkách ujurské redakce Radio Free Asia, která vzhledem k obrovskému množství dlouhodobě publikovaných textů plní důležitou standardizační funkci moderní ujurštiny.²⁸

Obrázek 1: Oficiální tabulka ULY

²⁴ Duval – Janbaz 2006; Uyghur kompyutér yéziqi (UKY) heqqide [O ujurském počítačovém písmu (UKY)]. https://web.archive.org/web/20200220224330/http://www.ukij.org/html/UKY_Heqqide.htm.

²⁵ Starr 2004, s. xi; Hahn 1991; Schwarz 1992

²⁶ Např. Bellér-Hann – Schlyter – Sugawara 2017.

²⁷ Grenoble 2003, s. 137–149.

²⁸ Erkin Asiya Radiosi [Radio Free Asia], <https://www.rfa.org/uyghur/?encoding=arabic>.

ئۇيغۇر ئەرەب يېزىقى ۋە ئۇيغۇر لاتىن يېزىقى ئېلىپبەسى

پاڧا Paqa p	بېلىق Béliq b	ئەينەك Eynek e	ئات At a
خوراز Xoraz x	چەينەك Cheynek ch	جۇۋا Juwa j	توشقان Toshqan t
ژۇرنال Jurnal j	زەنجىر Zenjir z	راۋاپ Rawap r	داپ Dap d
فونتان Fontan f	غاز Ghaz gh	شىر Shir sh	سائەت Saet s
ياڭاق Yangaq ng	گۈل Gül g	كالا Kala k	قوي Qoy q
ھارۋا Harwa h	نان Nan n	مۈشۈك Müshük m	لامپا Lampa l
ئۇزۇم Üzüm ü	ئۆي Öy ö	ئۇۋا Uwa u	ئورغاق Orghaq o
يولۋاس Yolwas y	ئىت It i	ئېيىق Éyiq é	ۋېلسىپىت Wélisipit w

ئەسكەرتىش: ئۇيغۇر لاتىن يېزىقى بەش قېتىملىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئارقىلىق 2001-يىلى ئىيۇلدا بېرلىككە كەلتۈرۈلگەن. ئۇ لازىم بولغان ساھەلەردە ئۇيغۇر تىلى ئۈچۈن قوشۇمچە خىزمەت قىلىدۇ. ئەگەر «éÉ, üÜ, öÖ» لەرنى كىرگۈزۈشكە ئىمكانىيەت بولمىغاندا، بەلگىلىمىگە ئاساسەن ماس ھالدا «eE, uU, oO» لەرنىمۇ ئىشلىتىشكە بولىدۇ. تەپسىلاتىنى <http://www.ukij.org> دىن كۆرۈڭ. 2006 Waris Abdükérim Janbaz.

Předkládaný návrh českého přepisu ujugurského arabského písma navazuje na nemnohé předešlé pokusy o přepis ujugurštiny v českém prostředí. Autorem několika překladů ze staré ujugurštiny je lingvista a turkolog Luděk Hřebíček (1934–2015). Působil především v Orientálním ústavu AV ČR a překládal hlavně z turečtiny, dále pak například z kazaštiny, staroosmanštiny nebo šorštiny. Ze staré ujugurštiny L. Hřebíček přeložil úryvky základních děl ujugurského, a zároveň i celého turkického, písemnictví, tedy z obsáhlé mravoučné poémy *Vědění být šťasten* (*Qutadghu bilik*) od Jusupa Chas Hadžipa z 11. století, z anonymní věštecké příručky *Kniha znamení* (*Irq bitig*) z 9. století a z průkopnického turkicko-arabského slovníku *Slovník turkických jazyků* (arabsky *Dīwān lughāt al-Turk*) z pera Mahmuda Kašgariho z 11. století.²⁹ Dále přeložil i ukázky ujugurských přísloví a z čagatajštiny například ukázky poezie od Ali Šera Navá'ího (1441–1501), Zahíruddína Bábura (1483–1530) a Siráždaddína Sakkákího (1160–1229).³⁰ Z moderní ujugurštiny do češtiny bylo dále přeloženo několik básní národního buditele Abduchaliqa Ujgura (?–1933) a povídka *Divoký holub* (*Yawa kepter*) současného perzekuovaného literáta Nurmuhemmeta Jasina (1974–?).³¹ Nestandardizovaný český přepis názvů několika knih publikovaných v Sovětském svazu v UKY figuruje i v lístkovém katalogu všeobecné knihovny Orientálního ústavu AV ČR.³²

V českém prostředí existuje dlouhá tradice přepisování mimoevropských písem nebo jazyků pomocí písmen latinky s využitím české diakritiky a pravopisného úzu. Tento způsob, který české veřejnosti přibližuje původní znění přepisovaných slov pomocí využití české ortografie, je výhodný nejen pro seznamování s literaturou a uměním východních kultur, ale také výrazně usnadňuje mezikulturní komunikaci na všech úrovních. Takovým systémem je například česká standardní transkripce čínštiny, o jejíž vytvoření a schválení v roce 1951 se zasloužil především fonetik a sinolog Oldřich Švarný (1920–2011). Tato transkripce výslovnost čínštiny širšímu českému publiku přibližuje lépe než mezinárodně používaná čínská oficiální transkripce pinyin (*Hanyu pinyin* 汉语拼音) přijatá až v roce 1958.³³ Česká transkripce mongolštiny vytvořená mongolistou Pavlem Pouchou (1905–1986) je příkladem ještě přiléhavějším, protože mongolština je, na rozdíl od čínštiny, ujugurštině blízká foneticky i strukturálně.³⁴

Podle našeho názoru navrhovaná česká transkripce přibližuje běžnému mluvčímu češtiny správnou výslovnost ujugurských slov lépe než ujugurská latinka. Při výběru jednotlivých znaků jsme se inspirovali existujícími systémy pro přepis jiných jazyků, především čínštiny, mongolštiny, arabštiny a perštiny. Vycházíme rovněž z normy ISO 9 (010185) – *Transliterace cyrilice do latinky – slovanské a neslovanské jazyky* (*Transliteration of Cyrillic characters*

²⁹ Hřebíček 1961, Hřebíček 1967, Hřebíček 1979.

³⁰ Hřebíček 1986, Hřebíček 1975.

³¹ Klimeš 2006, Klimeš 2014.

³² Lístkový katalog všeobecné knihovny Orientálního ústavu AV ČR, <http://katalog.orient.cas.cz/ou/>.

³³ Švarný 1999a, Švarný 1999b, Palát 1999.

³⁴ Šíma, Luvsandžav 1987.

into Latin characters – Slavic and non-Slavic languages), kterou se přepisuje ujurština psaná UKY a další turkické jazyky zapisované cyrilicí. Všechny znaky, které navrhujeme pro přepis, lze snadno napsat na české klávesnici.

V navrhované transkripci používáme znaky ULY tam, kde je jejich výslovnost zřejmá i pro českého uživatele. Nejprve k souhláskám. Znaky pro plosívy [b], [p], [d], [t], [g], a [k], pro nazály [m] a [n], alveolární frikativy [s], [z], (bi)labiální frikativy [f] a [β] aproximantu [l] a vibrantu [r] tak zůstávají, protože jejich výslovnost v češtině a ujurštině se liší minimálně nebo vůbec. Pro velární nazálu [ŋ] používáme, stejně jako ULY, spřežku <ng>, protože je české veřejnosti dobře známá např. z angličtiny. Pro palatoalveoláry [tʃ], [dʒ], [ʃ] a [ʒ] navrhujeme po vzoru jiných českých transkripcí (například čínštiny nebo mongolštiny) použít znaky s diakritikou <č>, <dž>, <š> a <ž>. Pro palatální aproximantu [j], které se v ULY zapisuje jako <y>, je v češtině výhodné použít písmeno <j>. Určitý problém představují uvuláry, pro které v češtině chybí jakékoli znaky. V případě znělé uvulární frikativy [ʁ] a plosívy [q] volíme přepis <gh> a <q> podle ULY, zatímco neznělou uvulární frikativu [χ] přepisujeme spřežkou <ch> pro relativně blízký zvuk – české velární [x]. Pro glotální frikativu [ɦ, h] lze velmi dobře použít český znak <h>, přestože nereprezentuje zcela totožnou hlásku. Na rozdíl od ULY se vyhýbáme použití znaků <x> a <zh>, které mohou být pro české publikum těžko srozumitelné. Vyhýbáme se i užití těch znaků ISO 9 (010185), které na české klávesnici vůbec nejsou, tedy <ž> pro přepis [ʒ], <ġ> pro [ʁ], <ḳ> pro [q], <ŋ> pro [ŋ], <ô> pro [ø] a <ù> pro [y].

Ujgurské arabské písmo, ujgurská latinka i ujgurská cyrilice rozlišují osm samohlásek, z nichž pro polovinu (*a, o, i, u*) lze bez problémů převzít znaky ULY. Rovněž neproblematické jsou přehlasované <ö> pro [ø] a <ü> pro [y] – znaky běžně srozumitelné české veřejnosti. Zásadní otázkou je přepis hlásek [ɛ] a [e], na němž se různé existující transkripce ujurštiny neshodují a používají různě <e>, <ä> nebo <ə>. Polootevřená přední samohláska [ɛ] je v ULY přepsána jako <e>, my jsme se však rozhodli využít tento znak pro ujgurské polozavřené [e]. Samohlásku [ɛ] pak přepisujeme přehlasovaným *ä*. Možnou alternativu <e> pro [ɛ] a <ë> pro [e] jsme zamítli proto, že znak <ë> bývá v některých transliteracích ruštiny použit pro [jo]. Znak <é>, který používá pro tuto hlásku ULY, jsme zavrhlí proto, že v českém kontextu evokuje distinkci délky. Navrhovaná česká transkripce tak obsahuje celkem tři přehlasované samohlásky: <ä>, <ö> a <ü>.

Návrh českého přepisu ujurštiny je předložen v následující tabulce:³⁵

Český přepis	IPA	UKY	ULY	UEY	Pořad í
a	[a]	a	a	ئا	1
ä	[ɛ]	ə	e	ئه	2
b	[b]	б	b	ب	3

³⁵ Písmena jsou řazena podle posloupnosti v současné ujgurské abecedě.

p	[p]	п	p	پ	4
t	[t]	т	t	ت	5
dž	[dʒ]	ж	j	ج	6
č	[tʃ]	ч	ch	چ	7
ch	[x]	х	x	خ	8
d	[d]	д	d	د	9
r	[r]	р	r	ر	10
z	[z]	з	z	ز	11
ž	[ʒ]	ж	zh	ژ	12
s	[s]	с	s	س	13
š	[ʃ]	ш	sh	ش	14
gh	[ɣ]	ғ	gh	غ	15
f	[f]	ф	f	ف	16
q	[q]	қ	q	ق	17
k	[k]	к	k	ك	18
g	[g]	г	g	گ	19
ng	[ŋ]	ң	ng	ڭ	20
l	[l]	л	l	ل	21
m	[m]	м	m	م	22
n	[n]	н	n	ن	23
h	[ɦ], [h]	һ	h	ھ	24
o	[o]	о	o	ئو	25
u	[u]	у	u	ئو	26
ö	[ø]	ө	ö	ئو	27
ü	[y]	ү	ü	ئو	28
w	[v], [w]	в	w	ؤ	29
e	[e]	е	é	ئى	30
i	[i]	и	i	ئى	31
j	[j]	й	y	ي	32

[Tabulka 2: Český přepis ujurštiny]

Pro ilustraci výhod české transkripce uvádíme příklad ujurského textu v ujurském arabském písmu, transkripci ULY, námi navržené české transkripci a v českém překladu. Vybranou ukázkou je první věta úvodu do souboru esejů předního historika Qurbana Weliho o různých historicky užívaných druzích ujurského písma:

UEY:

ئۇزاق ئەسىرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىغا دائىر تارىخىي يېزىقلارنى چوقۇم تەتقىق قىلىش كېرەك. 36

ULY:

Uzaq esirlik Uyghur medeniyet tarixigha da'ir tarixiy yéziqlarni choqum tetqiq qilish kérek.

Česká transkripce:

Uzaq äsirlik Ujghur määdänijät tarichigha da'ir tarichij jeziqlarni čoqum tätqiq qiliš keräk.

Překlad:

Zkoumat historická písma (užívaná) v mnohasetletých dějinách Ujgurů je nezbytné

Věříme, že transkripce ujurštiny, kterou zde navrhujeme, pomůže přiblížit ujurskou kulturu i problematiku Ujgurů a Xinjiangu široké české veřejnosti a že nalezne své místo v médiích, populárně naučných textech i beletrii.

Bibliografie

Abdurishit, Yaqup: The Khotan Varieties of Uyghur as Seen in Jarring's Transcription. In: Bellér-Hann, Ildikó – Schlyter, Birgit N. – Sugawara, Jun (eds.): *Kashgar Revisited: Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar Jarring*. Leiden a Boston, Brill, 2017, s. 80–88.

Bellér-Hann, Ildikó – Schlyter, Birgit N. – Sugawara, Jun (eds.): *Kashgar Revisited: Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar Jarring*. Leiden a Boston, Brill, 2017.

Benson, Linda: *The Ili Rebellion: The Moslem Challenge to Chinese Authority in Xinjiang 1944–49*. New York, East Gate, 1990.

³⁶ Weli 1986, s. 1.

Benson, Linda, "Uyghur Politicians of the 1940s: Mehmet Emin Bughra, Isa Yusuf Alptekin, and Mesut Sabri." *Central Asian Survey* 10/4 (1991), s. 87–113.

Birtalan, Ágnes, "Oirat." Janhunen, Juha (ed.), *The Mongolic Languages*. London: Routledge, 2003, s. 210-228.

Duval, Jean Rahman – Janbaz, Abdukerim Waris: An Introduction to Latin-Script Uyghur. Nepublikovaný konferenční příspěvek na 2006 Middle East and Central Asia Politics, Economics, and Society Conference, University of Utah, Salt Lake City, USA, 7. – 9. září 2006.

Dwyer, Arienne M.: Manuscript Technologies, Writing, and Reading in Early 20th-Century Kashgar. In: Bellér-Hann, Ildikó – Schlyter, Birgit N. – Sugawara, Jun (eds.): *Kashgar Revisited: Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar Jarring*. Leiden a Boston, Brill, 2017, s. 34–57.

Erdal, Marcel: Old Turkic. In: Johanson, Lars – Csató, Éva Ágnes (eds.): *The Turkic Languages*. Routledge, 1998, s. 139–157.

Grenoble, Lenore A.: *Language Policy in the Soviet Union*. Dordrecht, Gluwer Academic Publishers, 2003.

Hahn, Reinhard F.: *Spoken Uyghur*. Seattle and London: University of Washington Press, 1991.

Himit, Polat. Xinjiang yiqinqi zaman metbe'echilik toghrisida qisqiche izdinishi [Krátký přehled nedávného tiskárenství v Xinjiangu]. *Shinjang Tezkirichiliki* 17/2 (2000), s. 43–44.

Hřebíček, Luděk: Jusuf z Balasagunu: Vědění být šťasten. *Nový Orient* 16/2 (1961), s. 42.

Hřebíček, Luděk: Z věštecké knihy. *Nový Orient* 22/10 (1967), s. 315–316.

Hřebíček, Luděk: Z gazelů středoasijských klasiků. *Nový Orient* 30/2 (1975), s. 41, 51, 58.

Hřebíček, Luděk: Ze starých turkestánských písní. *Nový Orient* 34/4 (1979), s. 110–111.

Hřebíček, Luděk: Nad ujugurskými příslovími. *Nový Orient* 41/4 (1986), s. 106–108.

Jarring, Gunnar: *Prints from Kashgar*. Istanbul: Swedish Research Institute in Istanbul, 1991.

Johanson, Lars – Csató, Éva Ágnes: *The Turkic Languages*. London: Routledge, 1998.

Johanson, Lars: History of Turkic. In: Johanson, Lars – Csató, Éva Ágnes (eds.): *The Turkic Languages*, Routledge, 1998, s. 81–126.

Papas, Alexandre. Muslim Reformism in Xinjiang: Reading the *Newspaper Yengī Hayāt* (1934–1937). In: Bellér-Hann, Ildikó – Schlyter, Birgit N. – Sugawara, Jun (eds.): *Kashgar Revisited: Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar Jarring*. Leiden a Boston, Brill, 2017, s. 161–183.

Klimesš, Ondřej: Abduchalik, zakladatel moderní ujjurské poezie. *Nový Orient* 61/2 (2006), 42–45.

Klimesš, Ondřej: Nurmuhemmet Jasin: Divoký holub. Ujjurský intelektuál a země duchovní svobody. *Souvislosti* 25/3 (2014), s. 126–140.

Klimesš, Ondřej: *Struggle by the Pen: The Uyghur Discourse of Nation and National Interest, c. 1900-1949*. Leiden a Boston, Brill, 2015.

Millward, James A.: *Eurasian Crossroads. A History of Xinjiang*. London, C. Hurst & Co., 2021.

Naby, Eden: Political and Cultural Forces among the Uighurs: The Struggle for Change—1930s. *The American Asian Review* 5/2 (1987): s. 98–111.

Orkhun, Abliz: *Hazirqi zaman Uyghur millitining shekillinish jeryani* [Proces utváření moderního ujjurského národa]. In: Kamalov, Ablet (ed.): *Uyghur Studies in Kazakhstan: Tradition and Innovation*. Almaty, Naš mir, 2006, s. 18–31.

Palát, Augustin: Několik slov k počátkům transkripce čínštiny u nás. In: Třísková, Hana (ed.): *Transkripce čínštiny II*. Praha: Česko-čínská společnost, 1999, s. 23–27.

Róna-Tas, András: The Turkic Writing Systems. In: Johanson, Lars – Csató, Éva Ágnes (eds.): *The Turkic Languages*. London: Routledge, 1998, s. 127–137.

Schluessel, Eric: *An Introduction to Chaghatay: A Graded Textbook for Reading Central Asian Sources*. Ann Arbor, Michigan Publishing, 2018.

Schlyter, Birgit N.: From the Private Library of Gunnar Jarring and His New Eastern Turki Dictionary. In: Bellér-Hann, Ildikó – Schlyter, Birgit N. – Sugawara, Jun (eds.): *Kashgar Revisited: Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar Jarring*. Leiden a Boston, Brill, 2017, s. 13–33.

Smith Finley, Joanne: Securitization, Insecurity and Conflict in Contemporary Xinjiang: Has PRC Counter-Terrorism Evolved into State Terror? *Central Asian Survey* 38/1, s. 1–26.

Smith Finley, Joanne: Why Scholars and Activists Increasingly Fear a Uyghur Genocide in Xinjiang, *Journal of Genocide Research*, publikováno online 19. listopadu 2020, s.

Schwarz, Henry G.: *An Uyghur-English Dictionary*. Bellingham, Western Washington University, 1992.

Starr, Frederick S. (ed.): *Xinjiang: China's Muslim Borderland*. Armonk, M. E. Sharpe, 2004.

Sulaiman, Äsäd: From Eastern Turki to Modern Uyghur: A Lexicological Study of Prints from the Swedish Mission Press in Kashgar (1892–1938). In: Bellér-Hann, Ildikó – Schlyter, Birgit N. – Sugawara, Jun (eds.): *Kashgar Revisited: Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar Jarring*. Leiden a Boston, Brill, 2017, s. 58–79.

Šíma, Jiří – Luvsandžav, Čojdžavyn: *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*. Praha, SPN, 1987.

Švarný 1999a: Švarný, Oldřich: Geneze standardní české transkripce. In: Třísková, Hana (ed.): *Transkripce čínštiny II*. Praha: Česko-čínská společnost, 1999, s. 29–31.

Švarný 1999b: Švarný, Oldřich: Fonetické a fonologické srovnání pchin-jinu a české standardní transkripce. In: Třísková, Hana (ed.): *Transkripce čínštiny II*. Praha: Česko-čínská společnost, 1999, s. 41–46.

Weli, Qurban: *Bizning tarixiy yéziqlirimiz* [Pisma v našich dějinách]. Urumči, Shinjang yashlar-ösmürler neshriyati, 1986.

Zhou, Minglang: *Multilingualism in China*. Berlin and New York, Mouton de Gruyter, 2003.

[Tabulka 1: Seznam zkratek]

IPA	Mezinárodní fonetická abeceda (International Phonetic Alphabet)
UAOX	Ujgurská autonomní oblast Xinjiang
UEY	ujgurské arabské písmo (<i>Uyghur ereb yéziqi</i>)
UKY	ujgurská cyrilice (<i>Uyghur kiril yéziqi</i>)
ULY	ujgurská latinka (<i>Uyghur latin yéziqi</i>)
UYU	nové ujgurské písmo (<i>Uyghur yéngi yéziqi</i>)

Autoři

Ondřej Klimeš, Ph.D., je vědeckým pracovníkem Orientálního ústavu AV ČR, kde zkoumá moderní a soudobé dějiny a politiku Číny se zaměřením na národnostní politiku v Xinjiangu, politický systém, ideologii a propagandu. V roce 2000/2001 studoval ujgurštinu na Xinjiang Univeristy v Urumči. Publikoval monografii *Struggle by the Pen: The Uyghur Discourse of Nation and National Interest, c. 1900–1949* (Brill, 2015), a řadu dalších odborných a populárních prací. Na projektech týkajících se ujgurské problematiky spolupracoval i s International Committee of the Red Cross, Human Rights Watch a Radio Free Asia.

Veronika Zikmundová, Ph.D., je mongolistka na Ústavu asijských studií Filozofické fakulty UK. Kromě mongolštiny se zabývá některými tunguzskými a turkickými jazyky a jazykovým kontaktem v oblasti centrální Asie. V akademickém roce 1992/1993 studovala ujurštinu na Xinjiangské technické vysoké škole a poté do roku 2009 absolvovala několik dlouhodobých i kratších výzkumných pobytů v Xinjiangu. Vydala gramatiku šivejštiny *Spoken Sibe: Morphology of the Inflected Parts of Speech* (Karolinum, 2013). Mezi její další zájmy patří dějiny centrální Asie a šamanské tradice v tomto regionu.

Abstract

This article proposes a new Czech transcription of Uyghur, a Turkic language used by native speakers mostly in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region (also known as East or Chinese Turkistan) in northwestern China, as well as in Uyghur communities in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkey, and other countries. The article also outlines the historical evolution of the Uyghur script, describes other existing transcriptions, and explains the rationale for proposing a Czech transcription, which could find use in public debate about the current situation of the Uyghurs or due to the growing public interest in Uyghur culture, history, cuisine, music, dance, and literature.

Publikováno v *Nový Orient* 75.1 (2020), 44–51.